

Hová tűntek az avarok?

Megjegyzések

A honfoglalást megelőző időszak nagy rejtélye a Kárpát-medence történetében az avarok „nyomtalan” eltűnése. Temetőik és telepeik tanúsága szerint nagy lélekszámú népesség volt; ez idő tájra jobbra letelepedett életet éltek, de őrmaik sem maradt. Eltűntek, mint az obrók írja egy szláv forrás. (Csakhogy ez óriást is jelent és biblikus magyarázata is lehet!)

A sorozatos frank támadások következtében meggyengült avar hatalom véglegesen 803-ban hódolt Nagy Károly előtt, akkor, amikor Krum bolgár kán is csapást mért birodalmukra. Ettől kezdve azokról az avarokról még csak kapunk némi információt, akik Pannóniában éltek, de a Duna balpartján élők elvesznek szemünk elől.

Igaz, Einhardus úgy nyilatkozik, hogy a frankok hódoltatták azokat is, akik a Duna túlsó partján *Dáciát* lakják, de ebből csupán arra következtethetünk, hogy szerinte *Dácia* a Dunáig terjedő egységes politikai képlet lehetett. Ha pedig ez így volt, akkor ott csak az avarok nevezett etnikai konglomerátum élhetett. Azok, akik 811-ben Krum segédcapataiként a Balkánon harcoltak a görögök ellen, tehát valószínűleg elfogadták a bolgár főhatalmat, de ez a függőség nem jelentette náluk a társadalmi és gazdasági berendezkedés szétzúzását, csupán a hódolást. Erre utalhat közvetve az a tény is, hogy a frankoknak behódolóik vezére 803 decemberében követséget meneszt Nagy Károlyhoz. „Elküldte a *capanus* előkelő egyikét, kérve magának azt a méltóságot, amelyet *a kagán a hunoknál birtokolni szokott*. Kérelmét a császár helyeselni látszott, és az ő országának főhatalmáról úgy rendelkezett, hogy viselje azt *a kagán ősi szokásuk szerint*.” Ma ezt úgy mondanánk, hogy a császár hatáskörét túllépve beleavatkozott egy másik állam jogrendjébe, s a neki hódoló terület vezérét ismerte el egyedül legális „avar főfejedelmnek”. Ebből viszont az következik, hogy Theodorus, Ábrahám és Izsák kagánok csak a pannóniai avarok főnökei lehettek.

Amikor aztán 818-ban kitört a közel egy évtizedes háborúság a frankok és bolgárok között, hirtelen megváltozott a képlet. A frankok nyilvánvalóan nem akarták a bolgárok kedélyét még azzal is zaklatni, hogy az egész Avariára jogigényt formálnak, ezért 822 után a morvakkal együtt az avar „tudundus” tiszteleg csupán a császár előtt. A kagáni cím tehát eltűnni látszik, ha csak nem adunk hitelt Anonymus híradásának.

A Névtelen jegyző ugyanis elmondja, hogy a honfoglalás előtt az Alföldön Keanus Magnus volt a fejedelem, akinek unokája az a Zalán (helyesebben: Csalán), akítől a magyarok megvásárolták e földet, majd fegyverrel elhódították tőle. Ez eddig mesés elemnek számít, de furcsa módon erről az unokáról azt is tudjuk Konsztantinosz császár írásából, hogy a 894-ben elhalálozott Svatopluk morva vezér (harmadik) fia volt. Ha pedig ez így igaz, akkor csak egyetlen lehetséges megoldás marad, Kean (akinek neve egyedül a kagán címből magyarázható) anyai nagyapja volt Zalánnak, vagyis Svatopluk beházasodott a nyilván fiú örökösével nem rendelkező kagán családjába.

Kérdés azonban, lehetséges-e a Kárpát-medencében ekkoriban, hogy a rokonság férfi tagjai helyett a vej örököljön. A krónikák erre is tudnak példát. Egy Géza fejedelmével egykorú vezér, Kulan, feleségül veszi Beliud vezér leánykáját, és amikor az após meghal megöröklik annak pozícióját és „országát”.

Kézai Simon a hunokat követő helyzetképet így fogalmazza meg „végezetül ... Szvatopluk, Marót fia lépett fel, aki leigádván Bractát a bolgárokat és messziánusokat kormányozta”. Ez a „Brakta” különleges ország, mint amilyen különleges a „braktán király” vagy a „braktán nép”. Valahol az egykori Moesia és Pannónia Secunda területén kellene lennie, de ott ilyen nem fordul elő. Az elnevezés eredete – úgy véljük – a szláv brak, ‘házasság, házasodás’ szóra megy vissza, tehát valami olyan mondai fordulatot takar, mint a népmesei „elnyerte a leánya kezét és a fele királyságát”. Ha pedig Brakta a beházasodással elnyert ország, akkor azonosnak vehetjük a konsztantinoszi Megalé Moráviával, amelyet a császár a Duna–Tisza–Körösök és a Maros vidékére lokalizál, s amely – a fentiek szerint – nem népéről, hanem fejlődéméről nyerte a Morávia elnevezést. A bolgár függésbe került kaganátus más népei Biharban és Erdélyben éltek későbbi híradás szerint.

Egy bajor geográfus 870 körül így írja le az országa határain lakó népeket: „Csehország, amelyben tizenöt város van. A morváknak (Marharii) tizenegy városuk van. A bolgároké (Vulgari) mérhetetlen terület és rengeteg nép, öt városuk van, minthogy óriási a sokaságuk és nincs szükségük arra, hogy városokat birtokoljanak. Van egy nép, amelyet morváknak (Merehanos) neveznek, nekik harminc városuk van. Ezek azok az országok, amelyek határainkon helyezkednek el.” De Nagy Alfréd földrajzi feljegyzéseiben is két Morávia szerepel. A bajorok és karantánok megtéréséről írott mű pedig a Dunától északra lakó morvákról ír, ami feltételezni engedi a délre lakókat is. Az arabok úgy tudják ugyancsak ez idő tájt, hogy a Vaskapun túl (délről érkezve!) egy keresztény nép él, akiknek ruházata emlékeztet az arabokéra, turbánból, ingből és kaftánból áll, főnökeik főnöke, Szvatopluk csak lovak tejéből készített ételeket fogyaszt stb. Ez tehát Szvatopluk déli tartománya, amelyet a bolgárokkal való konfrontáció kerülése érdekében – bár többször megkísérli – sohasem egyesít északi tartományaival. A két terület között maradnak a bolgárok végtelen területei és megszámlálhatatlan népessége. Ezek azonban nem a dunai bolgárok, hanem az a nép, amely 670 körül érkezett a Kárpát-medencébe és elkeveredett az itt élő avarokkal és szlávokkal. Az említett írók itt tehát valószínűleg a frank és bolgár fennhatóságot el nem ismerő szabad avarokról emlékeznek meg.

Mint tudjuk, Szvatopluk birodalmát a magyarok elsöpörték, de a lakosságot bizonylyan nem. A frank birodalomban is ott élnek az adófizető avarok 870 körül is, a magyarok is először az avarok pusztaságait (solitudines Avarum) rohanják le – Regino szerint –, de a hódoló vezérek és népet, új adóalanyaikat megkímélik. Ezt igazolja, hogy a *kagán* cím Géza fejedelem idején is létezik Dél-Erdélyben, márpedig a méltóság nevének fennmaradása azt bizonyítja, hogy olyan népesség felett kellett uralkodniuk viselőinek, amely hatalmuk devalvációjára ellenére is megőrizte és használta azt jelölésükre. (Ezek nem lehettek a dunai bolgárok, ugyanis ők nem ismerik a kagán címet, valószínűleg azért is hagyták meg azt a hódolt fejedelem rangjaként.) Végül csak Szent István számolja fel ezt a „maradvány birodalmat”.

Persze, ha a fenti fejtegetésnek valami kis igazsága is van, joggal merülhet fel az a kérdés, miért nem tükröződik ez a tömeg a Kárpát-medence helynévi anyagában. Helyneveink ugyanis két nyelvből adathatók döntően a korai időszakban: szlávból és magyarból. Pedig tömegével kellene avar, ill. onogur-bolgár – tehát törökös – névanyagunk jelentkeznie! Lehet, hogy mégis László Gyula járt jó nyomon, amikor a kései avar kaganátus etnikai összetételében a szlávok mellett az onogurokkal ideérkezett magyar tömegeket tételezett fel?

Szefű László

A magyarság ősi hitvilága

A pogány magyar hiedelmeket ebben a cikkben az ősközösségi társadalmi viszonyoktól Álmos vezér koráig terjedő időszakban fogjuk áttekinteni. Kiindulásként tisztáznunk kell, hogy a sokszor egyszerűen „sámánizmusként” aposztrofált vallásos hiedelmeket nem szabad tételes vallásként (az öt világvalláshoz hasonlóan) vizsgálni, ugyanis itt nem egységes alapelvekről és világszemléletről van szó, hanem bizonyos helyzetekhez kapcsolódó, szétszaggatott, ámde egyes részeiben egymást kiegészítő hitvilágról.¹ Összefoglalóan a nagy hatalmú ősök szellemeiben való hitként határozhatjuk meg ezt a hiedelemrendszert, amelynek különböző megjelenési formái az animizmus, a fétisizmus, az idol-kultusz, a totemizmus és a sámánizmus, amelyek a fentiekben ismertettek szerint egészítik ki egymást.² Ezt a hiedelemrendszert nem szabad kezdetlegesnek tekintenünk, részben bonyolultsága miatt, részben pedig azért, mert a tételes vallásoktól eltérő elvárásoknak maradéktalanul megfeleltek.

A szellemősökkal kapcsolatos ősi szokások rekonstruálása – Pál apostol szavaival élve – „csak tükör által, homályosan” lehetséges. Ennek oka, hogy mire a magyarság története során a kárpát-medencei letelepedésig eljutott és a nyugati krónikákban (mint hitelesnek tekinthető, hiteles forrásokban) nem csak elvéve szerepelt, addigra nálunk a kereszténység került előtérbe és az „ősvallásról” csak mint eretnekségről, pogányságról esett szó. Ezért a magyar pogányság kutatói a kevés korabeli írásos forrás tanulmányozása mellett a régészet, a néprajz és a nyelvészet eredményeit felhasználva próbálják kirakósjátékként összerakni a magyar táltosok és szellemek világáról alkotott képet.

Őseink világképe geocentrikus volt, vagyis szerintük a mindenség közepén lapos korongként helyezkedett el a Föld, amely felett szilárd félgömbként (a magyarság misztikus, vagyis szervezési száma szerint) hét égbolt volt. A Földet és a hét eget a világfa (égigérő fa) kötötte össze, amelynek minden ága egy-egy világ (égbolt) volt.³ A világfa motívum „keresztényesített” formában később a paradicsomi almafa képében jelenik meg. A világfa hét gyökere az alsó világba (a kígyók, gyíkok, békák világába) nyúlt le. Az alsó világ kígyós-békás ábrázolását a sámán (magyar néven táltos) eszközeinek díszítő motívumaként is megtaláljuk.⁴

Amikor a nemzeti közösségben meghal valaki, akkor a lelke elhagyja a testét és nemsokára már a szellemvilágban tevékenykedik, hogy aztán az összes eget végigjárva visszaszülethesse nemzetségébe, tehát reinkarnálódjon.⁵

A magyarság *lélek* szava ősi, finnugor eredetű. A *lél* (vö. a vogul *lih* és a többi) alapszó konkrét ’lélegzet’, ’lehelet’, ’sóhajtás’ jelentéssel bír, és ebből elvonatkoztatva alakult ki a *lélek* ’szellem’ jelentése. Hiszen a lélek szoros kapcsolatban áll a testtel. Amikor ugyanis az utolsó lélegzettel maga a lélek távozik a korpusból, akkor tekinthető az illető halottnak.

Van egy másik lélek-képzet is a magyar hagyományban, amely a betegségekkel és az alvással hozható összefüggésbe. Ilyenkor a lélek csak időlegesen hagyja el a testet, hogy elkószálva más lelkekkel (szellemekkel) találkozzék. Diószegi Vilmos a kétféle lelket testlélekként és szabad lélekként nevezi meg, logikusan megállapítva, hogy nem azonos képzetről van szó, ugyanis ha a szabadlélek elhagyja valakinek a testét, akkor az illető még lélegzik, a testlélek benne marad.⁶

Elődeink hite szerint környezetüket különféle szellemek (halottak, alvók, betegek lelkei) népesítették be. Az „igazi” szellemek (a halottak lelkei) elvileg bárhol tanyát verhettek. Az élettelen dolgokban; fűben, fában, vízben, kövekben és más természeti képződményekben lakozó szellemek

hiedelméből alakult ki a fétiszizmus kultusza. Ez kimutatható a honfoglaláskori temetők bőséges amulett és bajelhárító mellékleteiben is.

Az amulettek között állatdarabkákat (csontokat) is találtak, amelyek értelmezése az élőlényekben lakó szellemekkel kapcsolatos hiedelmek vizsgálatához. Egyértelmű, hogy egy bizonyos állat és állatfaj vagy a névazonosság vagy jellegzetes tulajdonság alapján válhatott egy nevezetes hős tartózkodási helyévé. Az ún. totemisztikus mondákból (pl. Álmos vezér nemzetsége a turul nemzetségtől ered) azonban kiderül, hogy a primitív közösségek tényleg azt gondolták, hogy ősapjuk vagy ősanyjuk nem ember, hanem növény vagy állat volt.⁷ Az érdekes elképzelésnek Láng János adta meg a pszichológiai magyarázatát. Az archaikus népek gondolati világában annak következtében, hogy a nagyhatalmú ősök neve (az a szó, amellyel azonosították őket) valami másnak is a neve volt, az emberi szereplőnek és a másvalaminek (állatnak, növénynek) emlékei egymással kapcsolatba kerülhettek. Ha például Farkasnak neveztek egy családfőt, akkor a hangsor kiejtésekor adekvát asszociációként eszébe juthatott bárkinek külön-külön az ordas négy lábú és az emberi közösség tagja is. A családapa halála után azonban, amikor a róla alkotott emlékkép elhalványult, ún. inadekvát asszociációként az ember fogalma felcserélődött az állatéval.⁸

A totemisztikus kultusz különös esete, amikor az elhalt személy lelkének egy bábút állítanak lakhelyül, közel a családi otthonhoz. A bábút aztán úgy kezelik, mintha az elhunyt családtag élő teste lenne, például az özvegy férje gyanánt dédelgeti, öltözteti, fekteti le, stb. Ennivalóként azonban vérrel öntözik az arcát, mivel ez a lélek fő tápláléka. (A lélek az élő testben is a vérben belső szervekben lakik.) Gyakorlati okokból ezért a bábu fejét fém védőréteg borítja, amelyet könnyű megtisztítani. Ebből a kultusból származik népmesénk *vasorrú bába* kifejezése. A vasorrú bábától (bábutól) persze csak az ellenségeinek (tehát az elhunyt rosszakaróinak) kellett félnie.⁹

A halottak szellemeivel a primitív közösségekben csak a kiválasztott ember, a sámán (a magyar néphitben: 'táltos') tud kapcsolatot tartani. A táltost nem a közössége predesztinálja fontos szerepre, hanem maguk a szellemősök, mégpedig az illető születésétől fogva. Az alkalmasságot a fölös számú csont (fog vagy ujj) jelzi. A sámánkesztyű például hat, sőt hét ujra készült, más kérdés, hogy a szibériai sírleletekben a kesztyűhöz nem mindig találták meg a hat vagy hét csontot, csak a szokásos ötöt...

A fölös számú csonttal rendelkező jelölt úgy kapja tudományát, hogy hosszú ideig (általában három napig) mély álomba merül. Ezt az állapotot révülésnek vagy rejtezésnek hívják. A szóalakok töve uráli eredetű, alapjelentése 'hő', amit a szellemek bocsátanak a transzban lévőre. (A révülés táltosról, javasasszonyról mindig azt nyilatkozzák a szemtanúk, hogy nagyon izzadt.)¹⁰ A három napos rejtezés alatt a szellemek szétdarabolják a jelöltet, megízlelik a húsát, megszámlálják csontjait. Amikor összerakják, akkor már tudománnyal ellátott táltosként ébred fel.

A sámánválas ellen (mivel ez óriási teher) a jelölt általában tiltakozott. Ilyenkor a szellemek előbb „figyelmeztetésként” megnyomorították, majd ha továbbra is ellenállt, akkor esetleg megölték. Aki mégis vállalta a szellemvilággal való kapcsolattartás feladatát, azt felavatták. Az ún. sámánlétrán felmászva újra megmutatta magát a szellemeknek, majd transzba esve leesett a földre. Ha túlélte az esést, akkor a közösség teljes értékű táltosa lett. A továbbiakban ő bírhatta cselekvésre a szellemeket meghatározott formulák betartásával, bizonyos szövegek elmondásával. Ilyen módon álmokat fejtett, jósolt, kapcsolatot tartott élők és holtak között (ilyenkor a szellem szólt belőle), rontást távolíthatott el, a beteg elkészült lelkét megkereshette és visszahozhatta.¹¹

Diószegi Vilmos, Solymossy Sándor és még sokan mások kutatásaikban kimutatták, hogy a magyar néphagyományban és nyelvben fennmaradt sámánizmusra utaló töredékek alapvetően uráli

eredetűek: a szibériai népcsoportok hagyományai nagyfokú hasonlóságot mutatnak a mienkkel, sőt, némelyik megmagyarázhatatlan motívumot (pl. vasorrú bába) az uráli népek folklórját vizsgálva magyarázhatjuk meg.

Újabb régészeti kutatások alapján az őseink hiedelemvilágáról alkotott képet érdekes részletekkel egészíthetjük ki. Mesterházy Károly mutatta ki az 1988-ban Szubboticán feltárt 9. századi magyar temető övcsat leletei alapján, hogy a magyarok ismerték a keresztény vallást, sőt ábrázolták az Atyaistent. Az övvereten hosszú hajú aggastyán látható törökülésben. Jobb kezével áldást oszt, bal kezével egy T alakú keresztet fog. Fülében fülbevaló látszik. Még érdekesebb tény, hogy az aggastyánt ábrázoló övverettel együtt előkerült övcsatokon az iráni mitológiából vett alakok (csokornyakkendőt viselő kecses figurák) láthatók. Ráadásul a magyarok első istenábrázolása is csak a Tau kereszttel kapcsolódik a kereszténységhez, minden más jellegzetessége (törökülés, fülbevaló) az iráni világhoz kapcsolódik. A magyar hagyományokban iráni hatású továbbá pl. a nyírtasi edénybe temetett gyermekcsontváza vagy a honfoglaló vitézek sírjában elhelyezett hét (nagyon ritkán nyolc) nyílvevő is.¹²

Valószínűsíthető tehát, hogy őseink a vándorlás majd a honfoglalás során azoktól a népcsoportoktól, amelyekkel huzamosabb ideig együtt éltek, mitológiai elemeket vettek át és építettek bele saját hiedelemvilágukba. Ezért a magyar „ősvallást” gyűjtővallásnak tekinthetjük, amelybe az adott körülményekhez igazodva különböző eredetű és fejlettségű mitológiai képzetek jelentek meg, majd az idők folyamán kikoptak vagy átalakultak.

Hevesi István

Jegyzetek

1. Solymossy Sándor: A „vasorrú bába” és mitikus rokonai. Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 40–41. p.
2. Szegfű László: Pogányság és kereszténység a XI. századi Magyarországon. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből, I. Szerk.: Makk Ferenc. Bp., Tankönyvkiadó, 1992, 82. p.
3. Szegfű i. m. 78. p.
4. Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Bp., Akadémiai Kiadó, 1983, 16–19. p.
5. Szegfű i. m. 78. p.
6. Diószegi i. m. 23–28. p.
7. Szegfű i. m. 76. p.
8. Láng János: A mitológia kezdetei. Bp., Gondolat, 1979, 63–64. p.
9. Solymossy i. m. 57. p.
10. Vargyas Lajos: A honfoglaló magyarság hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és a folklór tükrében. In: Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. Szerk.: Hoppál Mihály – Istvánovits Márton Bp., MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1978. 26–29. p.
11. Diószegi i. m. 29–69. p.
12. Mesterházy Károly: Többgyökerű ősi vallásunk jelképei. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. Bp., Balassi Kiadó, 1994. 198–199. p.